

ՀԵՉԱԿ

ԿԵՆՏՐՈՆԱԿԱՆ ՕՐԳԱՆ ՀԵՉԱԿԵԱՆ ԿՈՒՍԱԿՑՈՒԹԵԱՆ

ՌՈՒՍԱՍՏԱՆԸ.

«Ռուսաց կառավարութիւնը երբեք չէ կարող համաձայնել փոքր Ասիայում այնպիսի մի երկրի ստեղծման, ուր հայերն ունենային բացառիկ առանձնաշնորհումներ և որը կազմէր հիմքը (կորիզը) մի հայկական անկախ թագաւորութեան, այդ լինելով, ի հարկէ, հայկական կոմիտէաների նպատակակէտը:»

Վրանք են այն խօսքերը, որ ռուսաց պետութեան առաջին պաշտօնեան, իշխան Լօբանով, ասել է անդլիական դեսպանին Պետերբուրգում: Այդ խօսքերը, որ արտասանված են դեռ անցեալ տարի, արձանագրված են անդլիական Blue Book-ում:

Այդ խօսքերն աներեսութեան, ցինիկութեան հասնելու չափ պարզորոշ կերպով ամփոփում են իրանց մէջ ռուսաց պետութեան հակառակ շահերը և յայտնվում են բանալին այն ընթացքի, որ Սասունի դէպքերից ի վեր ունեցել է այդ պետութիւնը հայերիս վերաբերութեամբ:

Այդ խօսքերն ամենաորոշ կերպով ներկայացնում են ռուսաց պետութեան շահերի պատմական հակառակութիւնը հայ ժողովրդի շահերին: Այդ խօսքերի իւրաքանչիւր տառը թաթախված է հայկական արեան մէջ, ռուսաց միապետութիւնը դադարի քաջալերը լինելով սուլթանի՝ սրա արհեստում գաղանթութիւնների մէջ:

Բայց «Հնչակի» համար այդ հակառակութիւնը նոյնքան պարզ էր ութ տարի առաջ, որքան այսօր: Այդ հասկացողութեան շնորհով էր, որ մենք սկզբից ի վեր հայերին նախապաշարներում էինք ռուսաց միապետութեան դէմ: Մեր դատի բնական պաշտպանի դերն Անդլիայի վրայ էր ընկնում, և դա՛ հէնց այն պարզ պատճառով, որ այս վերջին տէրութեան շահերը, հակառակ լինելով Ռուսաստանի շահերին, նպաստաւոր էին հայկական դատի լուծման յօգուտ հայոց պահանջների, յօգուտ հայոց ինքնուրոյնութեան:

«Հնչակի» գոյութեան գրեթէ սկզբից ի վեր էլ, սակայն, շատ կողմերից մեր վրայ յարձակվում էին, թէ ինչո՞ւ մենք հակառակ ենք ռու-

սաց միապետութեան, որին, ընդհակառակը, իբր պէտք էր սիրաշահել: Վանվեցան այնպիսի խեղացիներ ևս — և զրանց թիւն այսօր էլ պակաս չէ, հակառակ դէպքերից առաջացած բոլոր ապտակիչ խրատների, — զանվեցան այնպիսի խելացիներ ևս, ասում ենք, որոնք իրանց երեւակայական խելքից աւելի հեռու երեւակայութիւնների հասան: «Վրանք մեզ մեղադրում էին նրանում, որ մենք սօցիալիստական գաղափարներ էինք տարածում, առարկելով թէ այդ սօցիալիստ խօսքի շնորհով Ռուսաստանը կը հակառակէ մեր դատին:

Այդպէս առարկողներն անշուշտ զեկավարվում էին լոկ մի մտքով, որի հոգար բոլորովին հայկական դատը չէր: Այդ հոգան անխոստովանելի էր անկամ: Այդ առարկութեամբ նրանք ճշնում էին ռուսաց պետութեան հակառակութեան պատճառը դէպի հայկական դատը վերադրել մեզ, մինչդեռ միւս կողմից ռուսաց պետութեան առջև իրանք կատարում էին շողքորթութեան մարմնամարդութեան ամեն ձեւերը՝ մինչև Յարի ոտքերի տակ փորի վրայ տափակ, երեսն ի վայր ընկնելու քսութիւնը:

Ծիծաղելի է ասել, որ մի հզօր պետութիւն երկիւղ կրելու լինէր սօցիալիստ բառից ու սօցիալիստ պրօպագանդայից, որ անվում է մի փոքրիկ ազգի մէջ թփուրքիայում: Աւ արդեօք հարկ կայ կանգ առնելու այդ առարկութեան վրայ՝ նըրան ջնջելու համար: «Աս ինքն իրան ջնջվում է, երբ յիշենք այստեղ միայն մի բան, այն, որ ռուսաց պետութիւնը տակաւին Բերլինի դաշնագրութեան ժամանակները հակառակ էր ինքնուրոյն ու անկախ մի Հայաստանի ստեղծման, և այդ էլ՝ իր անդրկովկասեան սահմանների տակը: Վեռ այն ժամանակները ռուսաց ամենահեղինակաւոր պետական անձեր յայտնել են իրանց պետութեան այն ձգտումը, որով նա ուզում է իր ձեռքը դրել նաեւ թփուրքաց Հայաստանը, և դա՛ այն հիման վրայ, որ բացի իր քաղաքական աւանդութիւնից, որը կապի է մնացել Պետրոս Մեծից՝ զրաւել ամբողջ փոքր Ասիան ու Բալկանեան թերակղզին, բացի այդ կտակից, Ռուսաստանի այսօրւան շահերի պաշտպանութիւնը թելադրում է նրան իւրացնել թփուրքաց Հայաստանը: Լօբանովի խօս-

քերն այսօր դալիս են իբրև մի նոր պաշտօնական հաստատութիւն դրան: Անշուշտ այդ բոլորը գիտեն, իսկ եթէ չը գիտեն՝ պէտք է որ խմանային նրանք, որոնք մեր վրայ աղաղակում էին, թէ մենք ուսաց պետութեան վրայ չը պիտի յարձակվէինք, և որոնք նոյն իսկ այսօր ամեն մեղադրանք բարդում են մեր սօցիալիստական, ընկերավարական գաղափարի վրայ, որն իբր թէ միակ պատճառն է այն թշնամութեան, որ ցոյց է տալիս՝ ներկայումս այլ ևս բացարձակապէս՝ ուսական բռնապետութիւնը:

Այսօր ուսաց կառավարութիւնն անասնելի հալածանքների է սկսել ենթարկել ուսասաց ժողովուրդին: Չերբախարութիւններ, հսկողութիւններ, դպրոցները փակել, գրաքննչական խտուրթիւններ, կառավարական ուսական լրագրիւնների կեղտոտ ու անվերջ զրպարտութիւններ հայերի դէմ, ոչ ուղղափառ աղղութիւնների վրայ ճնշում, մի մասնաւոր պարզ յանցանք վերադրել ընդհանուրին, կողմնակի օրէնքներով մի շարք մաքրակէլական տնօրինութիւններ, որով հայերի աւետուրը բոլորովին ընկած՝ ճգնաժամի մէջ է, սրնանկութիւնների շարքն էլ անընդհատ ու տեսական, — այդ բոլորը ուսաց կառավարութիւնն այսօր անում է, անսարկոյս, ոչ այն պատճառով, որ յանկարծ ամբողջ հայ ժողովուրդին նկատած լինէր իբրև սօցիալիստ, ինչ, ի հարկէ, կը լինէր արիւմարութիւնների ծայրագոյնը, որ կարող են գործածել ինչպէս առարկութիւն՝ իրանք իրանց քաղաքագէտ կամ այլ ինչ անուանող մեծամիտ հայերը, բայց ոչ երբէք մի կառավարութիւն:

Կենք դարձեալ նախազգուշացնում ենք ուսաց պետութեան քաղաքականութեան դէմ. նա պատրաստում է հայերիս զերեկմանը: Այսօր նա դաշինք է կապել թիւրքիայի հետ մի կողմից մեզ կոտորել տալու համար, մինչդեռ միւս կողմից տկարացնելու նոյն իրան թիւրքիային: Սուլթանն ընկած անկունների մի վիճակում՝ պարզօրէն տեսնում է Ռուսաստանի այդ ընթացքը, բայց ստիպված է հաշտվել դրա հետ, որպէսզի նրա, Ռուսաստանի, բարեկամութեան շնորհով կարողանայ գէթ դուրս գալ իր ներկայ ճգնաժամից: Սուլթանը կարծում է դրանով ընտրել երկու չարիքներից փոքրագոյնը. թէև եթէ քիչ պակաս կոյր լինէր, ուղղակի դրա հակառակը կը տեսնէր. այսինքն, այն, որ եթէ այսօր Ռուսաստանի շնորհով կարողանում է խուսափել իր ներկայ ճգնաժամից, բայց նոյն իսկ վաղը նա կընկնէ մէկ աւելի սոսկալի ճգնաժամում, որը նրան բոլորովին կը կործանէ, և նրա այդ կործանողը կը լինի հէնց իր այսօրւան բարեկամը՝ Սովետական Յարը:

Այս օրերս տեղի ունի մի տեսակցութիւն Պըրանիայի հարաւային մի քաղաքում, որի նալ-

տակը, թւում է մեզ, չը պիտի օտար լինի Արեւելեան խնդրին: Պըրանիական հանրապետութեան նախագահը, աւստրիական կայսրը և ուսական գահաժառանգը, թէ ուղղակի և թէ՛ իր քաղաքագէտների միջնորդութեամբ, տեսակցութեան մէջ են իրար հետ: Արեւելքը արդեօք հաստատապէս տակ, որ այդ տեսակցութեան նպատակը սերտ առնչութիւն չունի թիւրքիայի բաժանման, Արեւելեան խնդրի հետ: Սակայն կարող ենք տարակուսանք չունենալ, որ եթէ այդ տեսակցութեան մի շարժառիթը վերոյիշած նպատակն է, անկասկած, հայերս չենք, որ կարող կը լինենք վատտակել մի բան այդ երեք տէրութիւնների դաղանի համաձայնութիւնից ու բռնելիք ընթացքից Արեւելեան խնդրում: Վարնանային ու ամառնային դալիք ամիսներն արդեօք չեն պատրաստում անակնկալներ եւրօպական այդ երեք պետութիւնների, թերեւ և Վերմանիայի, կողմից, անակնկալներ, որոնք, վերջին հաշւով, շատ ծանր պէտք է լինեն, դուցէ նոյն իսկ աղէտալի հայկական դատի համար: Ապացոյց չէ՞ արդեօք դրան Ռուսաստանի պատերազմական մեծ պատրաստութիւնները, որ նա անում է թիւրքաց Հայաստանի սահմանադրի վրայ: Աւ պետութիւնների այդ գաղանի բանակցութիւններն առաջացնելով իրանց մէջ թիւրքիայի բաժանման խնդիրը, բնական չէ՞ արդեօք ենթադրել, որ այդ բաժանումը տեղի ունենալով կանխապէս որոշված մի գաղանի նախադի եղանակով, Հայաստանն այն ժամանակ կը յանձնրվէ Ռուսաստանին: Մի շարք հարցեր, տաղնապեցուցիչ, մութ, օդում կախ հարցեր, որոնց պատասխանը մէկ օր թերեւ սարսափելի հարուած լինի մեզ համար:

Չը ծածկենք մեզնից վտանգը. նայենք ամեն ձախորդ հանդամանքների վրայ համարձակ. չը լինենք ջայլամ, որ իր գլուխը ծածկում է աւաղում:

Օգոյշ լինենք:

Կեր գործունէութեան տակար և ուղղութիւնը պէտք է համապատասխանեն առաջացող հանդամանքներին: Որքան զգուշաւոր ու շրջահոյեաց պէտք է լինեն այդ տակար և ուղղութիւնը, նոյնքան էլ նրանք պէտք է լինեն վճռական և հիմնված ամենաորոշ մի յատակադի վրայ: Պէտք է հանդամանքների համաձայն գծադրել ձեռնարկները, որպէս և որոշել դրանց գործադրելիք վայրերը, ըստ որում եթէ մի ձեռնարկը՝ գործադրված թիւրքաց տէրութեան մի վայրում՝ աջողութիւն ունենայ, նոյն երկրի մէկ ուրիշ վայրում միևնոյն ձեռնարկը կարող է ունենալ ամենաժանր հետևանքներ մեր դատի համար: Օգոյշ լինենք... Աւ պատրաստվենք ամեն տեսակ բարդութիւնների համար, որոնք կարող են առաջանալ մեր դատի նրկատմամբ: Հայկական դատն անցնում է այժմ

մէկ այնպիսի ճղնաժամի բովով, որից աջողութեամբ դուրս գալը, շատ հանգամանքներէից կախած լինելով հանդերձ, կախած է նաեւ մինչեւ մի յայտնի աստիճան նոյն իրանցից հայերից, հայ հասարակութիւնից:

ՆՊԱՍՏ ԶԵՅԹՈՒՆԻ.

ԵՅԵՐԻՐԴԻ ՅՈՒՑԱԿ.

ԵԳԻՊՏՈՍ. — Ալէքսանդրիա քաղաքից ֆարհատի և Զարմայրի միջոցով հանգանակված. — Գ. 1950 զուրուշ ողջ, Գէպի Պաղտատ, Հայրենիք, Սէր, Հայաստան և Հայկ 1000-ական զ. ողջ. Մարթէն-Պիլտըր, Իկիտէ և Օսման 500-ական զ. ողջ. Յոյս 487 զ. և կէս ողջ. ֆարհատ, Բնիկ և Օր. Վիլա 300-ական զ. ողջ. Մարգարիտ, Ոմե և Գ. Պարուչէք 200-ական զ. ողջ, Գատաւոր 195 զ. ողջ, Թրքատեայ 150 զ. ողջ, Մայր Հայաստան 140 զ. ողջ, Մի քանի Եւրոպացիներ 135 զ. ողջ. Զարմայր, Պոլսեցի, Պետրոս, Կարծակ, Բոց, Մի ոմե, Մանուշակ, Ս. Անիցա, Զորաբարէլ, Ժայռ և Յոյս 100-ական զ. ողջ. Մորիկ 97 և կէս զ. ողջ, Ռուս 77 զ. ողջ, Ժապաւէն 60 զ. ողջ. Սուր, Ա. Օ., Օր. Ալիս և մի Հայ 50-ական զ. ողջ. Մի անձ 40 զ. ողջ, Թագաւոր 25 զ. ողջ. Անցի, Մի Հայ և Թէտէսքի 20-ական զուրուշ ողջ:

Կալիբէ քաղաքից Աբ. Սար. -ից 1 անգլ. լիրա:

ԱՄԵՐԻԿԱ. — Լօրէնս քաղաքի Հնչակեան Մասնաճիւղից Պ. Գ. 25 զուր, Ս. Յ. և Կ. Թ. 21-ական զ. Խ. Թ. 20 զ. Գ. Մ. և Պ. Ս. 18-ական զ. Գ. Գ. 17 զ. Ս. Կ. 16 զ. Ղ. Բ., Մ. Թ., Պ. Է., Մ. Ի., Ա. Ե., Յ. Բ., Պ. Ս. և Թ. Հ. 15-ական զ. Պ. Է. 14 զ. Կ. Ա. 12 զ. Ա. Թ. և Ա. Վ. 10-ական զ. Պ. Ա. 8 զ. Գ. Է. 7 զ. Գ. Ն., Ա. Տ. Պ., Պ. Բ., Թ. Թ., Մ. Կ., Ա. Կ., Կ. Ա., Հ. Ս. և Պ. Բ. 5-ական զ. Ղ. Թ. և Ս. Թ. 3-ական զ. Յ. Կ., Ս. Ա., Ա. Ա., Ա. Ա., Գարա լամպոյ, Ս. Պ. և Ն. Ս. 2-ական զ. Պ. Օ. 2 զ. 40 սէնտ, Գ. Ն., Մ. Տ. Գ., Կ. Մ., Մ. Ս., Կ. Կ., Ղ. Կ., Պ. Գ., Յ. Գ., Ն. Բ., Վ. Կ., Գ. Ս., Գ. Մ. Զ. և Պ. Ա. մի-մի զ. Մ. Գ., Մ. Տ., Մ. Բ., Ոմե և Ոմե 50-ական սէնտ:

Ռուստր քաղաքի Հնչակեան Մասնաճիւղից հանգանակված հետեւեալ անձերից — Մարգար Մէնպէճա, Յ. Թ., Ճէլլատ և Ա. Տ. 10-ական զուր, Ա. Գ. 8 զ. 50 սէնտ, Ս. Ի., Սոթթամ և Գ. Կ. 6-ական զ. Մ. Ա., Խ. Ա., Պ. Շ., Կ. Փ., Բոտաշախ, Անվհատ, Հընչակի Որդեգիր, Մ. Տ. Յ., Պ. Տ. և Գ. Ղ. 5-ական զ. Ճ. Կ. 3 զ. Մ. Թ., Ն. Մ., Յովհաննէս և Ս. Ռ. 2-ական զ. Յ. Գ. 4 զ. Ս. Ռ., Մ. Փ., Ս. Խ. Թ., Յ. Ա., Ս. Գ., Մ. Ա., Յ. Զ., Ս. Զ. և Ս. Տ. մի-մի զուր:

Լօվէլ քաղաքի Հնչակեան Մասնաճիւղից երկրորդ անգամ հանգանակված. — Ա. Պէկզատէ 31 զուր, Մ. Ն. և Մ. Է. 11-ական զ. Կ. Մ., Ա. Պ., Փիթըր Տիրացու և Ս. Կ. 10-ական զ. Փիլիպպէ 7 զ. Ա. Մ., Ս. Մեծ. և Գ. Ե. 6-ական զ. Հաքար Տիրացու, Ա. Կ. Ս. Ս., Կ. Մ., Տ. Մ., Օ. Տէր. Թ., Ա. Շ., Ա. Բ., Օ. Ե., Մ. Գ. Գ., Մեղու, Յ. Մ. և Ե. Ռ. 5-ական զ. Լ. Ս. -ի Փետացու, Մ. Թ. Ե., Ա. Ե. և մի Հիւր Կ. Մ. 3-ական զ. Գ. Ա., Տ. Գ., Գ. Տէր Ս., Պ. Ս., Ոմե, Մագսուտ, Ս., Ոմե, Ս. Գ., Կ. Թ., Կ. Ի., Մ. 2., Յէն-

Թապ, Տ. Մ. Մ. Ա., Ա. ք., Մ. Ս., Ս. Գ., Պ. Պ., և Թ. Կ. 2-ական զ. Մ. Զ. Գ. Ս., Ա. Գ., Գ. Ի., Պ. Գ., Ոմե, Ոմե, Ոմե, Գ. Տէր. Թ., Յ. Ճ., Մ. Գ., Յ. Ծ., Գ. Մ., Գ. Ա., Կ. Մ., Մ. Կ., Վարժապետ, Խ. Յ., Զ. Հ., Յ. Ի., Գ. Խ., Պ. Մ., Պ. Ս., Պ. Մ., Օ. Մ., Յ. Պ., Մ. Գ. և Փիթըր մի-մի զ. Ոմե, Գ. Ն., Խ. Ս., Բորոպոս և Կոպոյ 50-ական սէնտ, Ս. Մ., Տ. Գ., և Ոմե 25-ական սէնտ:

ԹԻԻԲԵՆ. — Ս և քաղաքի ջանասէր խմբի միջոցով. — Մանուկ Պետրոսեան 1080 զուրուշ, Զմեի և Արեւելք 100-ական զ. Ոմե 95 զ. Արիւն 60 զ. Փոսֆոր, Կարծակ, Վրէժ, Կայծ և Յ. Շ. 27-ական զ. Հովանոց 20 զ. Անանուն, Գարձեալ Անանուն, Ի. Լ. և Վ. 10-ական զուրուշ:

ՇԱԿՅԱՐԻԱ. — Մասիս և Տաւրոսի միջոցով Լօւան քաղաքում տեղի ունեցած մի նուագահանդէսի հասոյթ՝ 28 անգլիական լիրա, 14 շիլլինգ և 5 պէնս:

ԳԵՐՄԱՆԻԱ. — Լայպցիգի հայերից 78 մարկ:

ԲՕԼԳԱՐԻԱ. — Սօֆիա քաղաքից, համակրողների կողմից 160 ֆրանկ: Նոյն քաղաքից Գ. -ի ձեռքով Պոլսեցի Լարմենակ և Ընկերներից 30 ֆրանկ:

Վառնա քաղաքի Հնչակեան Մասնաճիւղի կազմած ներկայացուցիչ գոյացած գումար 300 ֆրանկ:

Սուրաբայա, Յ. Տէր. Հ. Յ. -ից 1 անգլիական լիրա:

ՖՐԱՆՍԻԱ. — Բօշէն քաղաքից Հ. Յ. Ս. 5 ֆրանկ:

ԿԱՐՄԻՐ ԾԱՐԳ.

ԲԱՂԵՐ ԿԱՏՈՐԱԾՐ. ՄԱՆՐԱՄԱՍՆ ՆԿԱՐԱԳՐԱԹԻՒՆ.

ՄԵԹ ՏԱԳՆԱԳ ՄՈՒՇԷ, ՍԱՍՈՒՆԷ, ՍԱԵՐԴԻ ԵՒ ՇՐԱՎԱՆԵՐՈՒ ՄԵԶ.

(Շարունակութիւն) 1)

ՍԱՍՈՒՆ.

Ամենէն վատթար է կինձի, Խուլիի ու Խիյան գաւառներու միջակը որոնք, ինչպէս յայտնի է, Սասունի մէկ մասը կը կազմեն: Սասունի գէպքերուն ատեն այդ գաւառներն արդէն ահագին կորուստներ տուած էին. հիմա ալ աշիւթները կառավարութեան թեւադրութեամբ ոտքի ելած զանոնք խաղաղ ջնջել կը սպառնան: Կէօյնէճոր, Գնդըվան, Բանակ, Ընձքար, Զմաթաղ, Վանից կողմ, Մըսըրճոր, Էհուպ, Ահարօնք, Շուղէք, Կապէ, Նապըրգ, Թըլթըֆ, Կրէմօրէ, Կրէխօլէ, Պահմոյ, Հարանգ, Փարկա, Սաղտուն, Հեղին, Ընկուզնակ, Արտիոնք, Սէիթ, Բացի, Իշինճոր և Պերմ գիւղերը կողոպտուած և շրջապատուած են քիւրտ աշիւթներէն: Հայերու շատերը տուն տեղ թողած ցիր ու ցան եղած են, անօթի, անպատսպար, մերկ ու բոքիկ. մնացածներէն քիւրտերը խաֆիւրի (գերութեան) տուրք կը պահանջեն թէ այս և թէ անցեալ տարուան համար: Սասունն ու Հատախը նոյնպէս սարսափի մէջ են. քիւրտերը ամէն կողմէ ահապատարարութիւնով կը մօտենան. այս թշուառներու քանդուած տուններուն շինութիւնը դեռ ամբողջացած չէ. իրենց օրապահիկը Մուշի յանձնաժողովի վճարուած զրամով կը հայթայթուէր. հիմայ կառավարութիւնը այդ նպաստը բռնի դադրեցուց. իրաւ է թէ կառավարութիւնը մէկ երկու թեթեւ

ղինւորական խումբ զրկած է լեռ. սակայն ասոնց նըպատակն է հայերը խուզարկել, զենքեր փնտռել և յեղափոխականներ գտնել... Միսիօնարներու (որոնք լեռն ելած նպատակը բաշխէին) կենսքին սպառնացան. ասոնք սաստիկ հար Մուշ փախան. հիմա Սասունը յանկարծ ինքզինքը լքուած կը տեսնէ. Սէմալ, Շէնքը, Վէլիէկուղան և բոլոր միւս գիւղերը որ սկսած էին վերականգնել մեծ վտանգի մէջ են և բընակիչները կուզեն Մուշ ապաստանիլ (իբր աւելի ապահով տեղ մը...), սակայն Առաջնորդարանէն մարդիկ զրկուեցան անոնց այդ շարժումը արգելելու համար: Ինչ պիտի ընեն այս թշուառները, այնքան մարդկային ու բնական արհաւիրքներէ շրջապատուած՝ բնակարանի պակասը, հացի նեղութիւնը, ցուրտը, քիւրտերու մահացուցիչ սպառնալիքները. ու այս ամենուն հանգեալ թող չը տրուիր գոնէ զէն ի ձեռին մեռնիլ իրենց սուրբ հողին վրայ անցեալ տարուան մեծաթիւ ռահատակներուն հետ խառնուելու համար...

ՍՂԵՐԴ.

Բաղէշի կոտորածը իր հակազդեցութիւնն ունեցած է Սղերդի մէջ ևս. հոն ալ ամէն մարդ իր տունը ամրացած է, հոն հալածանքը ընդհանուր քերիստոնէից դէմ է. փողոց ելնող հայ մը քարերու տակ կը մեռցնեն. մէկ երկու օրէ ի վեր կը լսուի թէ հոն ալ մեծ ջարդ մը տեղի ունեցած է: Խարզանի, Պըշէրի, Սլեվանի, բոլոր գիւղերը կողոպտուած, քանդուած, հարկւրուոր սպաննուած են ու եղած են ամբողջ գիւղեր որոնք մահմետականութիւնն ընդունած են, այս յուսահատ կացութենէն ինքզինքնին ազատելու համար: Հազարներով, տասնեակ հազարներով կը սպառի ժողովուրդը, մնացածները կը փախչին կը գաղթեն, ինչպէս Վանի Աղբակ և Հայոց Չոր գաւառները, որոնց Հայ բնակիչներուն ձեռքը բաց անցագիր կուտայ կառավարութիւնը օր առաջ զանոնք երկրէն պարպելու և Պարսկաստան զրկելու համար:

Տեղի ունեցող այս ամէն կոտորածներուն շարժանքները և գործադրութեան կազմակերպեալ եղանակը եթէ փոքր ինչ ուշադրութեան առնենք, յայտնի կը տեսնենք և կը համոզուինք թէ այս ամէն նախնիներու և աւերածոց մէջ թիւրք կառավարութեան մատը կայ, թէ նա մեղսակից և թելադրիչ է քիւրտերու, շէքքէղներու և մուսուլման խուժանին բոլոր վայրագութեանց և հետեւեալ իւր վրայ կը ծանրանայ գլխաւոր պատասխանատուութիւնը — եթէ կայ քաղաքակիրթ աշխարհին մէջ ոյժ մը, որ անմեղին ու մեղաւորին, զրկեալին ու զրկողին մէջ տեղ դատաստան ընէ:

Թողով այդ ամէնը մենք հիմա կը համբնք մեր օրհասական վայրկեաները:

ՄՇՈՅ ԴԵՊԻԼ.

Մուշ, 8 նոյեմբեր 1895

Անցեալ շաբթուան թղթակցութեամբ Մշոյ վիճակը ձեզ ծանուցած եմ: Գիմուկէսի սուրին պէս կոտորածը մեր գլխուն վրայ կը սպասէր և ամսոյս Յին պայթեցաւ. բայց շնորհիւ մեր ձեռք առած նախազգուշութեանց և թուրքաց խորհրդին ձախողակութեան մեղ համար քիչ փնտրութիւն եղաւ: Ամսոյս Յին ուրբաթ օրը որոշուած է եղեր թուրքաց կողմէ մեղ ջարդելու: Հայերը նախազուշակելով գալիք փոթորիկը մինչև վերջը մերժեցին իրենց խանութները բանալ

և առուտուրի սկսել թէ. կառավարութեան և թէ անգլիական հիւպատոսին կողմէ եղած բոլոր դիմումները ապարդիւն մնացին. վերջապէս հաղիւ 20 - 25 հոգի չանսալով իրենց ազգակիցներու խորհրդին իրենց խանութները բացին, բայց այն ալ ժամը 4-էն մինչև 8-ը միայն բաց պահելու համար: Թուրքերը որոշած էին որ մզկիթէն ելնելուն պէս սկսին ջարդը և քուրդ մը պատրաստած էին, որու ձեռքը տուած էին ջախմախ լինելուն հրացան մը որ ժամ 7-ին ժամանակները պէտք էր հայ ղեկագործի մը ներկայացնելով նորոգել առաջարկէր և ազով զէնքն հայուն ձեռաց մէջ պայթելով առիթ մը պիտի ըլլար իսկոյն սկսելու ջարդն: Բայց քիւրդը, մեր բաղդէն թէ իր պարզամտութենէն ժամ 5-ին (որոշեալ ժամանակէն գրեթէ երկու ժամ առաջ) կերթայ ղեկագործ Տըլոյի խանութի առջև և կառավարիչ ձեռքը գտնուած հրացանը շինել: Տըլոն կը հարցնէ թէ լեցուն է թէ դատարկ, բայց քրդու «դատարկ» պատասխանին վրայ կառնու և կայծահան շարժելուն հրացանը կը պայթի և այդ կըլլայ կոտորածին նշանը: Բարեբախտաբար քաղաքացի թուրքերուն մեծ մասը, որոնք որոշեալ ժամուն միայն պատրաստ լինելու էին, այդ ժամուն անպատրաստ կը գտնուին և միայն 4-5(10) քիւրտեր, որք Մշոյ մէջ կը գտնուէին կառավարութեան յատուկ կարգադրութեամբ, կը սկսին յարձակիլ Հայոց վրայ, որք իմանալով դարանը կը սկսին փախչիլ: Ոմանք խանութու մէջ կապաստանին, ոմանք դէպ իրենց տուններն կուղղուին: Շուկային վերի ծայրը երկու ճամբաներու կը բաժնուի զանազան հայ թաղեր երթալու համար և այդ կողմեր թրքաբնակ են. իսկոյն ճամբու գլուխներ կը բռնուին Արապալօնց Մէհմէտ Եֆէնտի խօծայի սօֆթաներէն և մէկ - մէկ անցնող հայերը կը զարնեն, որոնցմէ 6 անձինք կը մեռնին և 40 մարդ ալ կը վիրաւորուին. իսկ մնացածներն աստանդ կ'ապաստանին: Կառավարութիւնը նկատի առնելով որ հայոց խանութները դոց և հայերն իրենց տունները քաշուած մեծ մասամբ ներկայ չեն ջարդին երթարկուելու, նկատելով որ եթէ թաղերու վրայ յարձակին թուրքերէն ևս կորուստ կրնայ պատահիլ, յարմար գտնեց զօրք զրկել և առաջն առնուլ — զի ղափթիներ ու ոստիկաններ իրենք ալ ժողովրդեան հետ միանալով հայերը ջարդելու սկսած էին: Զօրքերը շուկան և աստանդ տարածուելով մինչև ժամ 9-ին հանդարտութիւնը տիրեց: Յիշատակելու արժանի է որ թուրքերն իրենց թաղերէն կրակ ըրին հայ թաղերու վրայ և խեղճ հայերն, որոնք քով զէնք չէ մնացեր, իրենց վրայ անձրեւի պէս տեղացող գնդակներուն բնաւ չեն պատասխաներ, ահ ու զողի մէջ կը սպասեն իրենց մահուան: Տեղւոյս երեւելիներէն Մէրիճանեան Պօղոս աղան և իր երկու որդիք Վահան ու Սմբատը բանտարկեցին իբր թէ ըսած են եղեր հայոց թէ «մի վախճաք, դուք ալ զարկէք»: Մնացածները իրենց տունները կը մնան սարսափահար. թէև անգլիական հիւպատոսէն հայերէն նամակ մը եկաւ առաջնորդարանը թէ այսուհետեւ բան մը չկայ, խանութնիդ բացէք, բայց հայերը նկատելով թուրքաց բռնած ընթացքը և միշտ ըսած խօսքերին թէ «ամէն տեղ հաղարներով կոտորած են, մենք ինչու քիչով բաւականանք», իրաւամբ կը կասկածին թէ նոր կոտորած մը կը ծրագրուի տաճկաց կողմէ և նոր պատրաստութիւններ կը տեսնուին: Թէ ինչ վիճակի մէջ

ենք, տեսնողը միայն կրնայ հասկնալ:

Սպանուածներն են. Չորոյ թաղեցի, Խօշիկ, վերին թաղեցի Շահօնից Գրիգոր, Բալարեան Նալպանտ Գեորգ, բողբոսկան Մ. Վարդանի որդի Պողոս և Գաղտնձի Յովսէ. Բրդի թաղեցի բրուտ Ոսկեան. Խսկ վերաւորեալներն են 8-ը Չորոյ թաղեցի, 15-ը վերին թաղեցի, 11-ը Ս. Մարենէ թաղեցի, 4-ը Բրտի թաղեցի, 4-ը Ճիւղաշէն թաղեցի, որոնց մէջն են Մշոյ և րեւելիներէն Կախգլխեան Օհան և իր որդի Յարութիւն, Խարսեցի Աբրահամ և այլն. ասոնցմէ շատերուն վերքը ծանր և կրնայ մահաբեր ըլլալ:

Երկու օր առաջ կառավարութեան հրամանով շուկայի մէջ Ամերիկեան, Հաճիկէր և Եռլտուղի կոչուած երեք խաները պարպուեցան. կըսուի թէ րէտիֆներ պիտի լեցուին անոնց մէջ և թուրքերը պիտի պաշտանեն, որպէս զի հայերն ապստամբութիւն չկարենան հանել:

Խանութիւնը կը շարունակեն գոց մնալ, թշուառութիւնը կը մրցի սարսափի հետ:

Գիւղերը նոյն սոսկալի վիճակը կը ներկայացնեն, անցած շաբթու գրեցինք կարգ մը գիւղերու աւարի և աւերածոց ենթարկուելը: Կրկին յարձակում եղած է Ս. Կարապետ Վանքի վրայ, Սօլախի քիւրտեր 150 ձիաւորով պաշարած են Վանքը, բայց վանքէն միաբանութեան դիմադրութեան վրայ չըկարենալով բան մը ընել ետ կը դառնան, արդէն Վանքին ոչխարներըն քանի օր առաջ յալիշտակած էին. քիւրտերու նպատակն է ներկայ ամենայարմար առիթէն օգտուելով կողոպտել այս հնադարեան հռչակաւոր մենաստանը որուն ձօն գանձերը զիրենք երազել կուտան. Խըզըլաղաճ գեղի վրայ կը յարձակին քիւրտեր, բայց անոնց դիմադրութենէն չկարենալով վնաս մը հասցնել կը հեռանան: Սօտար գիւղի վրայ ևս կը յարձակին և անկէջ ալ ձեռնունայն ետ կը դառնան, իսկ միւս գիւղերէն դեռ լուր մը չառինք, ընդհանրապէս վնասուողներն այն գիւղերն են, որք ինքօքնութեան գաղափարէն հեռու զէնքով պատրաստուելու տրամադիր չէին եղած: Եթէ արտաքուստ օգնութիւն մը չհասնի մեզ, վերջին տրամադրութեամբ մը ամենքնիս ալ պիտի մահանանք: Թուրքաց իշխանութեան տակ ապահովութիւն յուսալ չի մեր կողմերու մոլեռանդ. թիւրք խուժանին վրայ վստահութիւն ունենալ անկարելի դարձած է:

Գարձեալ և դարձեալ կը կրկնենք թէ նիւթապէս, անտեսապէս, քաղաքականապէս, վերջապէս ամեն տեսակէտով մենք կորստեան, բնաջինջ անհետացման անդունդին եզրն ենք հասած:

ԱՆԻՋԻՆ ԼՈՒՐ ՍԱՍՈՒՆԵՆ.

Խիսեցի աշրէթի պետն Սիւլէյման աղան 500 քիւրտերով եկած Սասունի Պերմ հայաբնակ գիւղը նստած է և այն կողմի հայերն ալ իրաւամբ վախնալով տուն տեղերին ձգած ապաստանած են նորէն ի Տաւուրի: Քիւրտերն ալ հետզհետէ հաւաքուելով Տաւուրիի վրայ պիտի քալեն. արդէն չքացեալ Տաւուրիիցիները վճուր են վերջին յուսահատական ճիգով մը պաշտպանուել և ետ մղել իրենց արիւնածարաւ թշնամիները: Եթէ կարենան պահ մը ինքզինքնին պաշտպանել, լաւ, թէ ոչ Մուշ պիտի գան լեցուին, ուր սակայն նոյնքան ակներեւ ջարդ մը պիտի ըլլայ իրենց բաժինը:

ՏԻԳՐԱՆԱԿԵՐՏԷՆ ԱՌՆՈՒԱԾ ԼՈՒՐԵՐ.

Տիգրանակերտ քաղաքին մէջ տեղի ունեցած սոսկալի կոտորածներն և աւերումները ի հարկէ լսած էք: Հալէպէն մինչև Տիգրանակերտ գտնուող միջոցի մէջ եղած գիւղերը քարուքանդ եղած են, նոյնպէս մինչև Ֆարշին, Սլիվան, Պըշէրիկ և Հաղբօ գետնուած բոլոր հայ գիւղեր վառած, թալանած, մարդիքն ապանուած են, մնացեալ ազատուած գիւղացիներն աստանդ ցրուած են:

Տիգրանակերտի շրջակայքը վառուած գիւղերէն կը յիշատակուին հետեւեալք Խըտըրպէլ, Հալ Եղիկ, Խտրաբաշ, Սարիա, Խարսապալ, Հիւսէյնա, Կուշալաւա. Տիւան, Աւօտինա, Մարա, Բընեաթ, Միրալիա, Ասլօ Ճըրնօխի, Պալք, Կրէ-Ասլաթ, Չըրըգ, Հաճիճան, Խալուշան, Հելին, Բաբուրգին, Կուշտէճան, Թըրպէ Սիպիֆէրան, Սալըքան, Կուրկուշալ, Աւօխ, Բրէսի, Զիռէ, Բէրս խալա, Շէֆիսաթ, Վերին Բըլէսի, Ատըշան, Բըլիէլ, Թաճտար, Հոտնով, Խաղօի գիւղ, Տէրտրի գիւղ, Ֆերկուշ. Բօլաւ, Բաշխալա. Մըսուրիա, Բախուս, Շէլման, Կուշտէ Հալտարանքա՝ Բաշնիխ, Տըրսըլ, Խընճիքա, Տէրըք, Ռաստալ՝յնա, Հաղբօ, Երուշ, Խօճկան, Հալերի, Ալմատինա, Կըրէսիւրա, Բըլհէյտար, Շանատիր, Ճալտաքան, Շըքիսաթօք, Բասուրք, Կօրըք, Թըմըրճ, Էլհան, Էլէ, Հալխամին, և այլն. գումար 70 գիւղ:

ՀԲԱՏ.

ՏԻԳՐԱՆԱԿԵՐՏԻ ԴԵՊՔԸ.

(Շարունակութիւն) 1)

Սեպտ. 25, երկուշաբթի. — Զուգումը այսօր աւելի կը սաստկանայ. եկեղեցի, դպրոցք, խանութք փակ. եկեղեցեաց գաւիթները լեփ լեցուն, զանգակահարութիւնք կը շարունակուին. ազգային երգեր անընդհատ կը շարունակուին. ընդհանուր աղաղակ մը, ժըխոր մ'է կը բարձրանայ. արձագանքը հեռիները երթալով կը կրկնապատկուի. բոլոր քրիստոնեաները հետըհետէ հայոց ս. Կիրակոս եկեղեցւոյ գաւիթը կը խրոնուին առաջնորդական տեղապահ Հայրը դիմաւորելու համար. մարդերու իրարանցում մ'է սր կը տեսնուի. գաւիթը, վարժարանի 4-5 դասարանները, տանիքները, զանգակատան մէջ, եկեղեցւոյ շրջակայքը մարդկանց բազմութիւնով լեցուած է: Կէս օրը անցած յանկարծ տեղեկաբերք կաւետեն թէ Հայր Սուրբը 10-15 վայրկեանէն հոս կը հասնի: Երգ, ծափահարութիւն, երգ, երգ, երգ, դարձեալ երգ: Պահ մը վերջը տ. Եղեկիէլ Հայրը հեծեալ, ժպիտ ի շրթունս. երեւեցաւ եկեղեցւոյ դրսի դռան առջև. երիտասարդներ ու դպրոցի աշակերտներ գոռ ու որոտ ձայնով մը, տենդոտ ոգևորութեամբ մը սկսան երգել «Տաւուրիիցի կարիճ եմ քաջ» ազգային երգը, ամեն տուն ծափահարութեամբ վերջացնելով: Տեսնելու բան էր 5-6,000 բազմութեան այս ընդհանուր ցոյցը. ալ անկարելի էր իրարու ձայն լսել. ոտք փոխելու տեղ չը կար. կարծես ամբողջ քաղաքը հոն էր խոնուեր: Երգերու ու ծափահարութեանց ոգեյոյզ ու հոգշունչ տպաւորութեանց ներքև տեղապահ Հայրն առաջ-

նորդարանէն ներս մտաւ և հազիւ շունչ առած՝ ժողովրդեան սկսաւ խօսել երիտասարդի ժը աւիւնով և հայրական գորովայնի կորովով. մասնաւորապէս շեշտեց սա կէտին վրայ. «Ժողովրդեանս կամբը իմն է. ինչ որ անոնց շահն է, իմն ալ է. պիտի պաշտպանեմ ձեր բացարձակ շահերը արիւթեամբ, ձեր ուղածէն աւելին պիտի ընեմ, դուք հանգարտ կեցէք, եղած սխալը պիտի դարմանեմ: Աղբին պահանջումն իմն է»: Հազիւ աւարտած էր այս վերջին բառերը, սոյն յոգնախուռն բազմութիւնը որոտնդոստ ծափահարութեամբ իր շընորհակալքն յայտնելով պատուեց զայն. քանի մը խօսք ալ և կրկին ծափահարութիւն: Այս ժամ վերջը կուսակալի ետեւէրը եկաւ հրաւիրեց տ. Եղեկիէլը կուսակալի կողմէն: Հայր սուրբը մերժեց պատասխանելով թէ «Արդէն յոգնած եմ և այցելուներ ունիմ. վաղը կրնամ տեսակցիլ և շահաւորել իր պաշտօնը»: Ժողովուրդը գոհ մնաց այս պատասխանէն և քիչ քիչ սկսաւ ցրուիլ:

Նոյն երեկոյն, բոլոր քրիստոնէից պետերը, աղքատաջնորդարանի մէջ ժողով գումարեցին այս առթիւ: Ժամը 3-4-ին ատենները ետեւէրը կուսակալին կողմէն պաշտօնադիր մը բերաւ տ. Եղեկիէլ հօր ուղղւած, յորում յայտնած էր թէ՝ «Սոյն յուղման պատճառ քանի մը հայ յեղափոխականներ եղած են. այս գիշերուրէն սկսեալ զձեզ պատասխանատու կը ճանչնամ և վստահ եմ թէ, ձեր կառավարութեամբ պիտի ջանաք խաղաղութիւնը վերահաստատել ձեր հպատակութեան ու հաւատարմական պարտականութիւններն կատարելով»: Նոյն գիշեր, բուն Ասորոց ծերունի եպիսկոպոսը մեր առաջնորդարան եկած ատեն, քանի մը թուրքեր անոր վրայ երեք անգամ հրազէն պարպած էին, խեղճ եպիսկոպոսը սարսափահար ետ դարձած և ապա կարգ մը զինեալ երիտասարդաց պաշտպանութեան ներքեւ յաջողած էր ներկայ գտնուիլ նոյն ժողովոյն: Ներկայք այս ոճիրն յայտնեցին զրաբեր ետեւէրին. ծերունի եպիսկոպոսը, իբր յանկերգ կը կրկնէ «Ո՛ր կը մնայ տասայիշը բէրքէմալը»: Թիկնապահը չը հաւատալ ձեացուց, բայց երբ անուներն ալ տրուեցան ափ ի բերան մնաց և պահ մը լռեց, ապա խօստացաւ հարկ եղած տեղը դիմելով պատժել չարագործները: Այս ժամ չանցած վերադարձաւ և չարագործներէն երեքին ձերբակալուած հաղորդեց. միւս երկուքն ալ կը բռնուին յարեց. դուք հանգարտ կեցէք, չարագործներն արդէն անպատիժ չեն մնար:

Ժամը 9-ին հեռագիր մը խմբագրուեցաւ, որուն մէջ յայտնուած էր թէ «կառավարութեան տեղեկագիրն բոլորովին հակառակ է արդի վիճակին, հայոց և յունաց առաջնորդներուն ի բացակայութեամբ փոխանորդ չեղող քահանաներու կնքել տրուած է. բողոքականք բնաւ չեն ստորագրած. դպրոցք, եկեղեցիք, խանութք ամենն ալ փակ են, ձեր հրամանին կսպասենք»: Սոյն հաւաքական հեռագիրն ուղղուեցաւ աղք. պատրիարքարան, անկէջ օրինակները միւս բոլոր պատրիարքարանաց և աղքապետարանաց հաղորդելու պայմանաւ: Քրիստոնեայ պետերը ամենն ալ ստորագրեցին թէ պատճէնը և թէ բնագիրը: Յետոյ որոշեցին յաջորդ օրը խանութները բանալ. եկեղեցիներն ու դպրոցներն փակ պահել մինչև որ նոյն հեռագրոյն պատասխանը գայ: Քիչ վերջ ժողովը ցրուեցաւ:

27 սեպտ. չորեքշաբթի. Ժողովուրդն անհամբեր հեռագրոյն պատասխանին կը սպասէ: Նոր հեռագրեր

ալ տրուեցան, անոնք ալ անպատասխանի մնացին: Մինչև ցարդ ոչ մի դէպք:

Տիգրանակերտ, 26 հոկ. 1895.

1895 հոկտեմբերի 20, ուրբաթ օրը Տիգրանակերտի և շրջակաների օրհասը վճռուած էր:

Ամեն կողմ տիրում էր դող ու սարսափ: 20-25 դարերից ի վեր մի կարգ անցեալ տեսարանների ահանատես լինող Տիգրանակերտի պարիսպները իրանց աշտարակների ծոցում պահել էին 25 հազար աշխրթ քուրդեր, որոնք իւրաքանչիւր բոլակի համար անհամբեր սպասում էին մզկիթներից տրուելիք նշաններին:

Տիգրանակերտի հայ և միւս քրիստոնեայ հասարակութիւնը 20 օր առաջ արդէն իմացաւ թուրք կառավարութեան այդ վայրենի դիտաւորութիւնը, որ իր պաշտօնեաների միջոցով յորդորում էր թուրք ժողովրդին զէնքեր պատրաստել, խմբեր կազմել և շրջակայ քուրդ ցեղապետների հետ դաշնակցութեան մանել:

Տիգրանակերտի գաղղիական հիւպատոս (Mr. Meïé) և հայերի առաջնորդ Եղեկիէլ վարդապետը քանիցս դիմումներ արեցին կառավարութեան, որ այդ կարգի խռովութիւնների տեղի չը տրուի և քրիստոնեայ ժողովրդի կեանքն ու պատիւը ապահովութեան առնուելով մի կարգ վտանգների առաջն առնուի. բայց չէ որ արդէն թելադրողը նոյն ինքը կառավարութիւնն էր, ուստի այդ դիմումներին ոչինչ կարեւորութիւն չը տրուեցաւ և թուրք ժողովուրդը բացարձակապէս առաջ տարաւ իրա մահացու պատրաստութիւնները:

Անցաւ մի քանի օր, և հայ ու միւս քրիստոնեաները երկիւղ կրելով մահուան վտանգից փախեցին իրանց խանութները մինչև խժդժութիւնների ուրբաթ օրը:

Նրբ եկաւ հոկտեմբեր 20-ի սե ուրբաթը, կուսակալ Էնիս փաշան լուր ուղարկեց բոլոր քրիստոնեաների պետերին թէ՝ այսօր անմիջապէս բացել տըւէք խանութները, որովհետեւ կառավարութիւնը պիտի ցրուէ թուրք խռովարարները և մի դէպք չի պատահիլ:

Այդ չոր ու ցամաք խօսքերին հաւատալով Եղեկիէլ (մի արձան) վարդապետը վերկացաւ և դռնից դուռ ման գալով համոզեց ժողովրդին, որ ամեն դք բացէ իր խանութը և զբաղուի գործերով: Մենք ըզգուշացրինք այդ թանձրագլուս վարդապետին, որ չը վստահանայ կառավարութեան մեքենայութիւններին և չըստիպէ մի կարգ խեղճ մարդիկների, որ իրանց խանութները բացելով անգթաբար ղոհուեն. բայց նա ի լուր հասարակութեան յանդիմանեց մեզ:

Ինչև իցէ, հայ և միւս քրիստոնեաները բաց տրեցին իրանց խանութները և սկսեցին զբաղուել իրանց առօրեայ գործերով:

Միջօրէին ինն բոլակ էր մնում երբ պայթեց փոթորիկը: Պարիսպների տակ սպասող քուրդ աշխրթները խուժեցին դռներից ներս և մի բոլակում միացան մզկիթներից դուրս խուժացող զօրքերի և թուրք խուժանի հետ միացան:

(Կը շարունակվի.)

Կ Ի Ի Ի Ն Ի Դ Ե Գ Բ Ը .

Հոկտեմբեր 26-ին հաւաքուեցան Աղձատաղի քիւրտերն, համիտիէ, Գօղան-Օղլիի և այլոց հրամանատարութեան ներքեւ 3,500, Այվալը Տէրէսիէն ձիաւոր

և հետևակ 500: Փոքրադ-Օղլի Ահմետ էֆենտիի հրամանատարութեան ներքեւ ձիաւոր և հետևակ քիւրտեր և Ռւղուն-Եայլայի չէրքէզներէն հեծեալ և հետևակ եկողներ 1,000: Շրջակայ գիւղերէն եկող մահ-մետակաւներ 1,500, որոնց ամենի գումարը 6,500: Բոլորը միասին քաղաքին եզերքը հաւաքված էին:

Այլոքնի աւազակներու այդ հրոսակախումբը չորս օր սպասեց քաղաքին բոլորտիքը ուրիշ խմբերու հետ միանալու համար: Հայերը հեռագրեցին թէ Բ. Դուռը և թէ Կուսակալութեան իրենց սպանացող վտանգներու մասին, սակայն փոխանակ հայոց պաշտպան ուղարկելու, 300 հատ ձիաւոր չէրքէզներ ևս եկան Սեբաստիոյ կողմէն, որոնք միացան ասպատակներուն հետ և օգնեցին անոնց՝ հայերը հարստահարելու գործին մէջ:

Հոկտեմբեր 30-ին տեղւոյս կառավարութիւնը հայ ժողովրդի ձեռքէն բռնի զէնքերը ժողովեց. բայց ժողովրդեան մէկ մասը իրենց զէնքերը բնաւ չը յանձնեցին. միւս Էօրէնի թաղը, որ քաղաքիս հիւսիսային աւերակտեան կողմը կիսնայ և քաղաքէն բոլորովին անջատ մի բլուրի վրայ կը գտնուի և 80 տուն զուտ հայ բնակիչ ունի, և միւսը քաղաքի հարաւային արեւելեան կողմը գտնուող վերին Չախ-Չոր հայաշատ թաղը, որ 500 տուն հայերէ կը բաղկանայ: Մնացեալք Շուղուլ 500 տուն, Գարաճա-Էօրէն, Չէրչի-Քէօլիլու և Խաշթէփէ 250 տուն, Խասպաղ 300 տուն, Գարա-Թէփէ 250 տուն, ասոնք զէնքերնին ամբողջովին յանձնած են կառավարութեան: Ֆէրման և Թէրճան անուն թաղերն ալ իրենց զինուոց կէսը յանձնած են, որք կը պարունակեն 150 տուն:

Հոկտեմբեր 30-ին քաղաքին բոլորտիքն հաւաքուած աւազակներէն Ահմետ էֆենտիի խումբը յարձակեցաւ Էօրէն թաղի վրայ, հանդիպողին սկսան սպանել. բայց թաղին ժողովուրդը եկեղեցի գումարուած սկսան իրենց զէնքերով դիմադրել: Մի քանի ժամուան միջոցին քիւրտերէն 50 և հայերէն 3 հոգի սպանուեցան և քիւրտերը վհատելով ետ քաշուեցան: Ատոր վերայ կառավարութիւնը միջամտելով խոստացաւ հայոց զերենք պաշտպանել և համոզելով զինաթափ ըրաւ: Զէնքերնին յանձնելուն պէս քիւրտերը զօրքերուն հետ միացան և 50-էն աւելի հայ մարդիկներ ջարդեցին. տուններու կահ կարասիները յափշտակեցին և տուններն ալ այրեցին. մնացողներու բոլորը լեռներու, ձորերու և կաթոլիկներու տան մէջ պահուելով աղատուեցան: Հայերը զինաթափ ընելու համար գլխաւոր համոզողներէն մէկն էր կաթոլիկ աղգայիններէն դատարանի անդամ Սիմոն Կէրկէրեան:

Չախ-Չոր թաղեցիք ևս եկեղեցին ապաստանելով դիմադրեցին, բայց կառավարութիւնը անոնք ալ համոզեց զէնքերնին առաւ և մէկ մասն ալ կառավարութիւն բերելով պաշտպանեց:

Ֆէրման և Թէրճան թաղերու ժողովուրդը, որ տուններու մէջ ամրանալով յարձակողներուն զէնքով դիմադրելու պատրաստուած էր, այդ միջոցին թաղեցի մահմետականներ զինեալ լուր կը խրկեն թէ քիւրտերը տուններու վրայ պիտի յարձակին և տունները կըրակի տան, կը յորդորեն որ շուտ դուրս գան և իրենց տուններու մէջ պահուին: Հայերը իրենց դրացիներու խօսքին հաւատալով երբ դուրս կ'ընեն, դաւաճան խաբւեմները քիւրտերու հետ միասին յորձակելով անոնց մեծ մասը կը սպաննեն, տուններու կահ կարասիքը յափշտակելէ յետոյ շէնքերը կրակի կուտան:

Բոլոր այն թաղերը, որոնք կանխաւ իրենց զէնքերն յանձնած էին այրուեցան: Կառավարութիւնը կիները մայր եկեղեցի լեցնելով պաշտպանել խոստացած էր, 3,000-ի չափ կին, հարս և աղջիկ մտնել ուղեցին, զօրքը այս կիները լաւ մը մերկացնելէ ետքը եկեղեցի զօկեցին, ասոնց հաց բերողները կողոպտեցին և վռնտեցին և այդ պատճառաւ կանայք սոված մահ ըլլալ սկսեցին. մնացած կիներ այս վիճակը տեսնելով, չուղեցին եկեղեցի մտնել, ասոնցմէ շատերն ընկան բարբարոսներու ձեռքը:

Մի քանի թուրքեր իրենց տան մէջ պահուած հայերը յանձնեցին քիւրտերուն, որոնք ոչխարի պէս մորթեցին խեղճերը:

Այս սրտառուչ տեսարանն ութ օր տւեց. մինչ Նոյ. 7: Դանակով և դնդակով մեռնողներու թիւը 2,000-ի հասած է: Լեռները փախչողներու մէկ մասը անօթութենէ մեռած է, մէկ մասը խոտով ապրած է, մեծ մասն ալ ձեռք անցնելով սպաննուած են: Թուրքերն իրենց ձեռքն անցած հայերուն մի մասը կրօնափոխ ըրին:

Չէրքէզները և քիւրտերը 300 հատ կոյս աղջիկներ և հարսներ հետերնին տարին. 150 էն աւելի աղջիկներու և հարսերու պատիւը բռնաբարելով սպաննեցին: Հետերնին երթալ չուղողներու մէկ քանին կրակի մէջ նետեցին և այրեցին, մի քանիներն ալ երթալու տեսն ջուրը նետուեցան կամուրջէն և խղճուեցան:

Կառավարութիւնը միայն երկու ամիս կարօտեցող 100 տիրէմ ցորեն տուաւ. այժմ ոչինչ չի տար, այնպէս որ այժմ հայերը ոչ հաց ունին, ոչ տուն և ոչ անկողին և աղամահ ըլլալու վտանգին մէջ են:

Երբ երեւելի մահմետականներ 35 հայ քաջեր պաշտպանեցին և մահէ ազատեցին: Մնացեալ հայերը որ և իցէ ապաստան չունենալուն Գարա-Թէփէ և Մահմուտ աղա ասուած թաղերու 200-ի չափ չիլտակ դարձած տուններու մէջ կապրին այժմ:

Կառավարութիւնը հիմա սկսած է այս թշուառ ժողովրդէն օրը 8-10 մարդ տանելով բանտարկել, ծեծել, տանջել հասկնալու համար թէ ո՞ր են իրենց մարմինի հրացանները:

Վիւրինի փոստային տրուած նամակները կը քննեն և չուղածնին չեն ուղարկեր:

Խասպաղ թաղէն 8 մարդ ողջ մնացած է: Շուղուլ և Էօրէն թաղի եկեղեցիներն այրուած են: Կաթոլիկներէն մարդ մահաւոր սպաննած չեն: Հարստահարող քիւրտերը իրենց զէնքերը կառավարութեան յանձնելով մեկնեցան:

Գ.ԱՄ.

ՏԵՂԵԿԱԳԻՐ

Վ.ԱՍՊԱՌԻՐԱԿԱՆԻ.

1895 թ. ՍԵՊՏԵՄԲԵՐ ԵՒ ՀՈԿՏԵՄԲԵՐ ԱՄԻՍՆԵՒ.

(Շարունակութիւն 1)

Ահա, հոկտ. 22. — Գիւղական ժողովրդոյ այժմու թշուառ վիճակն ու ծայրայեղութիւնը ոչ գրեզով, ոչ ալ լեզուով կրնայ նկարագրուիլ. ամենէն քարասիրտ ոճրագործներն անգամ կը ցաւին ու կուլան. սոցա սոյնպիսի վիճակի մը ենթարկուելուն գլխաւոր թելադրիչները չորս հոգիներ են: Սպաննութիւնք, աւարառութիւնք,

Տրձիգութիւնը, պղծութիւնը գործուելէ առաջ հաճի թէմար փաշայի եղբայր թօսուն, յնշանաւոր՝ Համլոյի եղբայր Իպրահիմ և սրա մարդիկ տեղս էին:

Տիւան գիւղէն 8-9 հարիւր ոչխար քշելով հըրատարակեցին թէ սուլթանէն հրովարտակ եկած է «հայու գլուխը և ինչքը մեզի շնորհուած է»: Եւ հայս խօսքը ընդհանուր զրուցքի տեղիք տուաւ: Ոչ եկեղեցի, ոչ վանք և ոչ գիւղ թողին: Գերծ մնացած են միմիայն Օրօրան, Բլուրմակ և Խառնէն գիւղերը:

Մեծօրայ վանք, Խաչերով, Փայկներ գիւղեր Հայտարանցի Բիւրտերէն հաճի Հասան և որդին Էմին փաշան կողոպտել տուին և Փայկները կրակեցին: Բնակիչս ուսեստէ, հագուստէ և պատասպարածքէ զուրկ. մինչև անգամ կանանց, հարսներու և աղջկանց հագուստներն ալ մերկացուցին—կողոպտեցին:

Յարուծիւն և Խապինէկ գիւղեր բաժին մնացած էին Ատամացի Ապտիին և եղբորը Ալին, Եոսուֆէ Հափօր լաւուկ ԱՏմէտին և իրենց 300 զինեալ չարագործաց:

Արաֆու սկսեալ մինչև Նորշէն (մօտ 3 ժամ հեռաւորութեամբ) գիւղ և ասկից անդին Էմին փաշայի և եղբայրը, թօսունի, Հիւսէյին փաշայի եղբոր Սուլթանի և իրենց հազարի մօտ ձիաւորաց շահատակութեանց թատերափայլն է: Իրաւ է որ Արաֆու գիւղացիք քաջաբար մինչև վերջ դիմադրեցին և իրենցմէ քիւրտեր չը կրցան աւար առնել, բայց իրենց նահատակները տուին:

Այժմ միայն Գանձակ գիւղի մէջ 400-է աւելի գիւղացիք թէ կին, թէ տղայք մերկ, անպատասպար և սովալուկ խոնուած են Աղա-հատօի պաշտպանութեան տակ: (՝) մինչդեռ ոչխար և տաւարեղէն իրենց կենաց փրկութեան համար հատուն առած և Աղի գիւղը զրկած է, և իր որդիք ու թոռներ չարագործութիւնը չ' մնաց որ չը գործեն պաշտպանութեան քողին տակ:

Հիւսէյին փաշան սա առաւելութիւնն ունեցած է որ աւարածներու ցուցակը ունի և այդ աւարէն հաւասարապէս իր մարդոց կը բաժնէ:

Կարնէն եկող թիւրք սալապաններ երկու ոչխար, մէկ կանտ (մօտ 2 քիլօ) շաքարի տուած են: Չաւար և այլ ուտելիք քիւրտ կանայք իրենց վարտիքներով գունտագունտ փոխադրելին կը պատմէին: Կէօղ Օղլանայ շէյխ վանուց և եկեղեցւոյ մինչ իսկ խաչկալներն սայլով փոխադրած են:

Մեզնէ ի զատ կան թիւրքեր և ողջախոհ քիւրտեր. ամենքն ալ զարմանաց ենթարկուեցան և զաւեշտ կը համարին այս ամեն չարեաց մայր Էմին փաշայի աներձագ Հայտար պէյի իբր քննիչ ուղարկուելը: Սոյն գաւառի 18 հայաբնակ գիւղերը նոյն սահմանի Հափստիէ Հեւսէյին, Էմին, Թէմուր և այլն փաշաների միջոցաւ խապաւ կը կողոպտուին, կայրուին, և 500-ի մօտ աներ, որոնցմէ 4,000-ի մօտ անձինք հալածական աստ-անդ գիւղացան կը լինին, ապրուստէ, բնակութիւնէ զուրկ, մերկ, բոկոտն, այր և կին, ծեր և տղայ, իրարմէ զատված լերանց և ծովեզրեայ ժայռերու մէջ կապաստանին:

Աստ ներքե ևր վետեղենք վերոյիշեալ 18 գիւղերէն 10 նշանաւոր գիւղերի անուանց ցուցակը. —

Ճիւղակեալ	50 տուն,	432 հոգի
Ծակծակ	40 "	383 "
Արջոնից վանք	17 "	133 "
Արմետանք	50 "	488 "
Գուլմար	157 "	1136 "

Գանձակ	54 "	491 "
Կինաբեր	8 "	83 "
Տիւան	25 "	217 "
Պանոն	35 "	421 "
Բերգաղ	43 "	417 "
Մարդափանք	16 "	117 "
Գուլմար	428 տուն,	3182 հոգի.

Եւ վեց գիւղեր

Ախոռներ	20 տուն.	180 հոգի.
Յարուծիւն	30 "	236 "
Խաչերով	20 "	255 "
Հասպինակ	35 "	320 "
Մեծօրայ վանք	3 "	85 "
Փոյկալանք	15 "	30 "
Գուլմար	123 տուն,	1105 հոգի

ԱՐԾԿԷ (ԲԶՆՈՒՆԻԲ).

Սոյն գաւառի գրեթէ բոլոր հայաբնակ գիւղեր վերեւ յիշուած փաշաներու գունտերով աննկարագրելի խժգոնութեամբ աւարի տրուելով բոլորովին կամայանան մօտ 700 տուն, 10,000-ի մօտ անձինք տուեւեւեղէ, հացէ, հագուստէ, ոչխարէ, տաւարէ, զուրկ և իսպառ մերկ՝ այրեր և կիներ, հարսներ և աղջիկներ պատու մը չորի կարօտ փախստեկան կը դառնան գոնէ մերկ անձերնին ազատելու այդ բարբարոսական դաշտանութենէն:

Առէն գիւղէն կրպաններն ութ հոգի և կը վերաւորուին 12 անձինք: Ահա այդ սպանուածների անանանցուցակը: Մուրատ Մանուկեան, Մալխաս Յակոբեան, Եղիազար Սարգիսեան, Մարտիրոս Աւագեան, Մարգար Սարգիսեան, Գասպար Գրիգորեան, Գասպար Թամոյեան, ութերորդի անունը մոռցած է թաղող քահանան:

Փայկներ կը վերաւորուի կին մը: Գիւղը կրակի կը տրուի, բոլոր մօխի դառնալով:

Ղարաքէշիշ և այլ գիւղերու եկեղեցեաց անօթներ կը կողոպտուին:

«ԱՊՏԱԿ»

ԵՐԳԻԾԱՐԱՆԱԿԱՆ-ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՀԱՆԴԵՍ

(ՄԻԱՄՍԵԱՑ)

Լոյս տեսաւ «Ապտակի» երկրորդ տարւայ թ. 10, փետրւարի: Առաջին երեսի վրայ միծաղիք նկար Ռամազանի տօնի տոնով. մեծ կառք, որի մէջ զրկած է մի երկաթեայ ամուր տակաւ. սրա մէջ փակված է սուլթանն իր մօր նետ. կառքը շրջապատված է մեծաքանակ ձիաւորներով: Նա գնում է համբուրելու մեծ մարդարէի վերաբերուն, մի ժամ ծանապառն հեռու պալատից, և տակաւում է նստել իր կենանքի ապահովութեան համար:

«Ապակի» այդ համարի բովանդակութիւնն է. —

ԱՅԳՆԱՐԱՐ ԲՈՒՆԱԳԵՏԸ. — ԱՍՊԱՏԱԳԻ ՀՐԱԺԵՇՏԸ (ՌՈՒՄԱՆԱՆՈՐ). — Օ (զՈՏ). — ՍՈՒԼԹԱՆԱՆԱՆ ԲԱՐԵՆՈՐՈՐՈՒՄ. — ԽԵՂԸ ԶԵՅԹՈՐՆ. — ԺԱՄԱՆՅ (ՏԵՍԱԿՈՐԹԻՆ ՊԱՏՐԻԱՐԻԵՆ ԵՒ ԱԶՐԱՆԱՄ՝ փաշայի). — ԱՆԻԺՎԱԾ ԴՆՁԱԿԱՆ.

«Ապտակի» տարեկան բաժանորդագինն է իննգ ֆրանկ: Հասցէն՝ միւնիսթը, ինչ որ «Հնչակի»:

Յօգուածներ, թղթակցութիւններ, տեղեկութիւններ և գրամ ու մանդատ ուղարկել հետեւեալ հասցեով. — M. Beniard. — 22, Ormiston Road, Shepherd's Bush. London W. [Angleterre].

ՏՊԱՐԱՆ «ՀՆՁԱԿԻ».

ԼՕՆԴՕՆ.